

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.35>**Терезія Попович,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРАВОВІ ОБОВ'ЯЗКИ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено розгляду правових обов'язків через призму репродуктивних прав людини. Дане дослідження здійснено шляхом виокремлення та аналізу окремих обов'язків, що існують у системі регулювання репродуктивної сфери. Так, зокрема, автор виділяє обов'язок надання згоди на реалізацію репродуктивних прав у сім'ї, що базується на свободі репродуктивного вибору. Окрім того, розглянуто обов'язок надання згоди на застосування допоміжних репродуктивних технологій. Автор зазначає, що така згода повинна надаватися у письмовій формі, базуючись на засадах добровільності та поінформованості пацієнтів щодо усіх деталей відповідних процедур.

До того ж окремий різновид правових обов'язків, що існують у репродуктивній сфері, складають обов'язки закладів охорони здоров'я та медичних працівників щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій. При цьому зауважено про необхідність відповідності медичних закладів певним вимогам, а також наявність у них обов'язків щодо порядку надання медичної допомоги. У контексті зазначеного розглянуто правову регламентацію вимог, що ставляться до осіб, відносно яких можуть бути застосовані відповідні технології, в законодавстві деяких держав СНД. Також зосереджено увагу на дотриманні лікарської таємниці медичними працівниками та можливих випадках її розголошення.

Разом із тим автор розглядає обов'язок надання згоди померлого на посмертну репродукцію, яка полягає в можливості зачати та народити дитину після смерті одного з батьків. Зазначено, що в більшості держав світу така практика наразі є забороненою, проте в державах, де дозволена посмертна репродукція, ключову роль відіграє чітко засвідчена воля померлого.

І насамкінець автор констатує, що виокремлення та аналіз правових обов'язків у світлі репродуктивних прав людини дозволило продемонструвати, з одного боку, повноту розгляду відповідної категорії прав, з іншого ж – складність їх реалізації. Визначення таких правових обов'язків засвідчує значимість відповідального підходу до здійснення репродуктивних прав, адже передбачає врахування різного роду аспектів для того, щоб повною мірою та ефективно забезпечити можливості особи в напрямку реалізації відповідних прав.

Ключові слова: обов'язок, штучна репродукція, репродуктивне здоров'я, посмертна репродукція.

Постановка проблеми. У структурі соціальних прав людини як прав нового покоління значну групу займають репродуктивні права, пов'язані з відтворення людиною майбутніх її поколінь. Базуючись на біологічних особливостях людського буття, дана категорія прав, яка ще кілька десятиліть тому не була актуалізована та акцентована, все більш починає захоплювати своїм функціонуванням й соціальну складову частину людського буття, що, серед іншого, виявляється в досить стрімкому розвитку правового забезпечення та регуляції репродуктивних прав (правовий механізм як частина соціального). Останній фактор можливо пов'язати передусім зі значимістю означеної категорії прав людини, їх фундаментальністю. Яскравим прикладом утілення такої значимості можна вважати «політику сприяння дітонародженню», яка в тому чи іншому вигляді реалізовується

у функціонуванні сучасних демократичних держав. Не концентруючись на сутності репродуктивних прав людини, зосередимось на характеристиці окремих правових обов'язків, які впливають з їх змісту. Аналіз останніх дасть змогу ґрунтовніше осягнути порядок реалізації даної категорії прав, особливості статусу суб'єктів, які беруть участь у їх здійсненні, процедурні аспекти та деякі наслідки реалізації репродуктивних прав людини на сучасному етапі розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера репродуктивних прав людини в сучасній правовій науці набуває все більшої зацікавленості в науковому колі. На сьогодні серед вчених, які на дисертаційному рівні досліджували означену категорію прав, варто відзначити таких, як: А. Головащук, К. Ксьондзик, О. Перевозчикову, В. Самоїлову, Є. Соловійова, В. Чечерського. Окрім

цього, низка наукових публікацій, присвячених репродуктивним правам людини, здійснена І. Венедіктовою, Г. Романовським, Р. Стефанчуком та іншими дослідниками. Однак окреслена проблематика даної наукової розвідки залишається малодослідженою, що зумовлює її підвищену актуальність та визначає безпосередню мету статті.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу основних характеристик правових обов'язків, які випливають зі змісту репродуктивних прав людини.

Виклад основного матеріалу. *Обов'язок надання згоди на реалізацію репродуктивних прав у сім'ї.* У цілому на законодавчому рівні та з точки зору сучасної правової науки ключове місце у сфері репродуктивних прав займає свобода репродуктивного вибору, яка передбачає можливість особи самостійно вирішувати «долю» реалізації своїх репродуктивних прав. Однак при цьому законодавець може встановлювати деякі обмеження. Йдеться, до прикладу, про ст.ст. 49 та 50 Сімейного кодексу України, які регламентують права на материнство та на батьківство. Так, небажання чоловіка мати дитину, а так само відмова дружини від народження дитини можуть бути причиною розірвання шлюбу [1]. Таким чином, законодавець, з одного боку, гарантує кожній особі можливість вільного вибору щодо реалізації своїх репродуктивних прав, але, з іншого, що стосується вступу в шлюб та функціонування сім'ї, то він накладає деякі обмеження. Передбачається, що формування чоловіком та жінкою подружжя априорі містить у собі свого роду «мовчазну згоду» кожного з них на реалізацію репродуктивної функції у майбутньому. Якщо ж один із подружжя не погоджується на відтворення нового покоління у рамках створеної сім'ї, другий має право на розірвання шлюбу.

Обов'язок надання згоди на застосування допоміжних репродуктивних технологій. Згідно з Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні передбачено положення, за яким питання щодо використання методів допоміжних репродуктивних технологій вирішується після оформлення заяви пацієнта (-ів) за встановленою формою. У даній заяві особам необхідно письмово засвідчити, що їх рішення вільне та являє собою інформовану добровільну згоду на проведення відповідних процедур. У ній також жінка, чоловік зазначають про те, що: а) повідомлені, що лікування може мати ускладнення, викликані виконанням процедури та застосуванням лікарських засобів; б) їм було роз'яснено

хід лікування; в) вони повідомили лікарю всі дані про стан здоров'я, про спадкові, венеричні, психічні та інші захворювання; г) їм зрозуміла інформація щодо здійснення процедури, яка надана медичними працівниками закладу охорони здоров'я; д) вони мали можливість обговорити з лікарем усі питання, які їм цікавлять чи є незрозумілими, а на задані запитання вони отримали відповіді, що їх задовольняють [2].

Подібні положення містить Закон Киргизької Республіки «Про репродуктивні права громадян та гарантії їх реалізації» від 04.07.2015 р., який визначає обов'язок громадян, що перебувають у шлюбі, використовувати допоміжні репродуктивні технології тільки за наявності їх взаємної згоди, а в подальшому – нести рівні права та обов'язки батьків по відношенню до майбутньої дитини [3]. Отже, отримання добровільної згоди від особи (осіб) на застосування стосовно них допоміжних репродуктивних технологій постає важливою запорукою, з одного боку, того, що в такий спосіб особи реалізували своє право на репродуктивний вибір, а з іншого – також того, що в майбутньому вдасться уникнути можливих конфліктів у зв'язку з його реалізацією.

Обов'язки закладів охорони здоров'я та медичних працівників у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій. Виходячи з положень Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, зауважимо, що передусім для того, щоб заклад охорони здоров'я міг надавати медичну допомогу у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій, він повинен відповідати кільком вимогам: мати ліцензію на впровадження господарської діяльності з медичної практики, відповідне оснащення та обладнання; мати акредитаційний сертифікат у випадку, коли заклади охорони здоров'я здійснюють діяльність із медичної практики понад 2 роки; мати відповідний медичний персонал згідно зі штатним розписом.

Окрім цього, законодавець покладає на заклади охорони здоров'я та медичних працівників низку обов'язків, які безпосередньо стосуються порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій. Серед них:

1) обов'язок оформити заяву пацієнта (пацієнтів) щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій;

2) обов'язок провести медичний огляд та відповідне обстеження пацієнта, який звернувся за медичною допомогою щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій; відповідне обстеження жінки та чоловіка може бути обов'язковим та додат-

ковим (за показаннями); у цьому контексті дані медичного огляду та обстеження пацієнтів повинні бути внесені до форми первинної облікової документації, яка затверджується Міністерством охорони здоров'я України;

3) обов'язок видати листок непрацездатності працюючим пацієнтам після проведення додаткових репродуктивних технологій;

4) обов'язок попередити пацієнтів про те, що лікування може мати ускладнення, викликані виконанням процедури та застосуванням лікарських засобів;

5) обов'язок роз'яснити пацієнтам порядок проведення лікування;

6) обов'язок проінформувати пацієнтів про необхідність виконання всіх медичних призначень та своєчасного повідомлення лікаря про будь-які зміни в самопочутті або стані здоров'я під час обстеження, лікування, а також протягом 1 місяця після застосування допоміжних репродуктивних технологій про настання чи відсутність вагітності;

7) обов'язок проінформувати пацієнтів про цілі, методи надання медичної допомоги, пов'язані з ними ризики, можливі варіанти медичного втручання та його наслідки, про їх можливі результати;

8) обов'язок обговорити з пацієнтами усі питання, що їх цікавлять або є незрозумілими для них, а також відповісти на всі запитання [2].

Відповідна правова регламентація міститься і в законодавчих актах деяких держав СНД. Так, Закон Республіки Білорусь «Про допоміжні репродуктивні технології» від 07.01.2012 р. фіксує вимоги до осіб, стосовно яких дозволено застосовувати відповідні технології: досягнення 18-річного віку, повна дієздатність, медичне обстеження та відсутність медичних протипоказань [4]. Подібні передумови зумовлені в Законі Республіки Молдова «Про репродуктивне здоров'я» від 15.06.2012 р. [5]. У свою чергу, Закон Республіки Вірменія «Про репродуктивне здоров'я та репродуктивні права людини» від 26.12.2002 р. встановлює такі вимоги до донора статевих клітин: чоловік чи жінка в віці від 18 до 35 років, що пройшли медико-генетичне обстеження та не мають медичних протипоказань щодо донорства [6]. Відповідно ж до Закону Республіки Молдова «Про репродуктивне здоров'я» максимально допустимий вік донорів статевих клітин та ембріонів сягає 40 років. Донорство може бути анонімним та неанонімним. При неанонімному – донорами стають родичі пацієнтів, тоді як у випадку анонімного – інформація про донорів залишається конфіденційною. Крім того, законодавством Молдови перед-

бачені положення про те, що донори не приймають на себе обов'язків батьків та не несуть відповідальність за майбутню дитину, їм забороняється з'ясувати особу дитини та її батьків [5].

Вже згаданий нами Закон Республіки Білорусь «Про допоміжні репродуктивні технології» також зумовлює обов'язки закладів охорони здоров'я, які стосуються використання статевих клітин, ембріонів, переданих їм на зберігання. Такі заклади повинні визначити строки збереження статевих клітин, ембріонів, метод їх криоконсервації та порядок використання. Відповідна інформація вноситься у медичні документи, підписується пацієнтом та лікарем [4].

Закон Киргизької Республіки «Про репродуктивні права громадян та гарантії їх реалізації» від 04.07.2015 р. визначає обов'язок надання громадянам інформації щодо охорони репродуктивного здоров'я, а саме: стану та охорони свого сексуального та репродуктивного здоров'я; методів контрацепції; умов та методів отримання послуг з охорони сексуального та репродуктивного здоров'я; щодо будь-яких психологічних та фізіологічних наслідків, можливих ускладнень при медичному втручанні та ін. [3]. Окремо згідно з положеннями даного Закону лікар, що здійснює медичне втручання, повинен надати інформацію стосовно процедури штучного запліднення, її наслідків, а також про донора (дані його медико-генетичного обстеження, зовнішні дані та національність).

Як відомо, за загальним правилом на медичних працівників покладається обов'язок дотримуватися лікарської таємниці. Зокрема, відповідно до ст. 40 Основ законодавства України про охорону здоров'я: «Медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків» [7].

Такі випадки можуть стосуватися і репродуктивної сфери. До прикладу, Законом Республіки Узбекистан «Про охорону репродуктивного здоров'я громадян» від 11.03.2019 р. встановлено, що відомості, які складають лікарську таємницю, можуть бути надані без згоди особи чи її законного представника з метою проведення обстеження та лікування особи, яка не здатна через свій стан висловити волю; при загрозі поширення інфекційних захворювань та за запитом органів дізнання, слідства, прокуратури, суду [8].

Таким чином, реалізація репродуктивних прав людини під час застосування допоміжних репродуктивних технологій потребує наявності низки умов, які забезпечують у цілому повноту та ефективність їх здійснення. Йдеться про зобов'язання пацієнтів, донорів та медичних закладів (медичних працівників), які мають свою специфіку. Основними обов'язками пацієнтів є проведення їх медичного обстеження, надання повної інформації про стан здоров'я, дотримання формальних процедур. Відтак на донорів, як правило, покладаються такі обов'язки: досягнути певного законодавчо визначеного віку, бути соматично та психічно здоровими, пройти необхідні обстеження, у подальшому не посягати на батьківство (материнство). Також низка обов'язків передбачається для медичних закладів та їх працівників, зокрема: належним чином провести медичні обстеження пацієнтів та донорів, якісно надати їм медичні послуги; проінформувати про всі потрібні аспекти та обговорити питання, що їх цікавлять.

Обов'язок надання згоди померлого на посмертну репродукцію. Варто розпочати з того, що посмертна (постмортальна) репродукція передбачає можливість зачати та народити дитину після смерті одного з батьків. Зазначимо, що значною кількістю держав (Білорусь, Угорщина, Італія, Німеччина, Австралія, Канада, Швеція та ін.) така можливість заборонена. У тих же країнах, де дозволена посмертна репродукція (США, Ізраїль, Великобританія, Киргизька Республіка та ін.), ключовим, як зазначає В.І. Чечерський, постає питання про надання згоди чи іншим чином висловленої волі померлого щодо використання після смерті його репродуктивних клітин. На думку дослідника, вирішальна роль під час визначення подальшої долі заморожених гамет повинна відводитись волевиявленню померлого. За умови, що особа в певний спосіб ними розпорядилась (на користь третьої особи, заповіла знищити чи передати як донорський матеріал), долю таких гамет слід вирішувати виключно на підставі висловленої волі особи, незважаючи на бажання інших. У випадку ж коли особа чітко її не висловила, однак все ж учинила певні дії, що пов'язані зі збереженням власних заморожених гамет для майбутнього батьківства (материнства), інший з подружжя має право на їх використання.

Поряд із цим, наголошує В.І. Чечерський, прийняття рішення щодо заморожених гамет у тому разі, якщо особа не перебувала з померлим у законному шлюбі, потрібно покласти на розсуд суду,

який має встановити намір особи використати репродуктивний матеріал виключно з метою продовження роду. Винятком хіба може слугувати випадок, коли особа заморозила свої гамети для проведення штучного запліднення з гаметами третьої особи, уклавши відповідний договір. Зазначені дії варто сприймати як фактично висловлену волю щодо розпорядження репродуктивним матеріалом [9, с. 35].

Надання згоди на посмертну репродукцію у силу прогресивного розвитку сучасних біомедичних технологій набуває все більшої значимості. При цьому досить часто складно встановити наявність такої згоди. Тому потрібен чіткий та ґрунтовний перелік фактів-підтверджень, які б, дійсно, змогли засвідчити волю померлого.

Висновки

Таким чином, виокремлення та аналіз правових обов'язків у світлі репродуктивних прав людини дозволило продемонструвати, з одного боку, повноту розгляду відповідної категорії прав, з іншого ж – складність їх реалізації. Визначення таких правових обов'язків засвідчує значимість відповідального підходу до здійснення репродуктивних прав, адже передбачає врахування різного роду аспектів для того, щоб повною мірою та ефективно забезпечити можливості особи в напрямку реалізації відповідних прав. Основні обов'язки кризь призму репродуктивних прав пов'язані з наданням згоди на реалізацію репродуктивних прав у сім'ї, на застосування допоміжних репродуктивних технологій, на посмертну репродукцію, а також включають низку обов'язків закладів охорони здоров'я, медичних працівників, пацієнтів, донорів у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій (проведення медичного обстеження пацієнтів та донорів, надання інформації про стан здоров'я, відсутність медичних протипоказань, якісне надання медичних послуг, дотримання необхідних формальних процедур та ін.).

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №№ 21-22. С. 135.
2. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ МОЗ України від 09.09.2013 р. № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 03.07.2020).
3. Закон Киргизької Республіки «Про репродуктивні права громадян та гарантії їх реалізації» від 04.07.2015 р. № 148. URL: <http://>

cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111191 (дата звернення: 03.07.2020).

4. Закон Республіки Білорусь «Про допоміжні репродуктивні технології» від 07.01.2012 р. № 341-3. URL : https://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_vspomogatel_nyh_reproduktivnyh_tehnologiyah.htm (дата звернення: 03.07.2020).

5. Закон Республіки Молдова «Про репродуктивне здоров'я» від 15.06.2012 р. № 138. URL : <http://knowledge.org.ua/uk/file/zakon-o-reproduktivnom-zdorovie-respublika-moldova/> (дата звернення: 03.07.2020).

6. Закон Республіки Вірменія «Про репродуктивне здоров'я та репродуктивні права людини» від 26.12.2002 р. № ЗР-474. URL : <http://>

www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1339&la&lang=rus (дата звернення: 03.07.2020).

7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

8. Закон Республіки Узбекистан «Про охорону репродуктивного здоров'я громадян» від 11.03.2019 р. № ЗРУ-528. URL : <https://lex.uz/ru/docs/4233888> (дата звернення: 03.07.2020).

9. Чечерський В.І. Використання криоконсервованих гамет та ембріонів як гарантія реалізації права людини на репродуктивне відтворення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 34–37.

Tereziia Popovych. Legal obligations in the area of exercise of human reproductive rights

The article deals with the consideration of legal obligations through the prism of human reproductive rights. This study was carried out by the identifying and analyzing the certain obligations that exist in the system of reproductive regulation. Thus, in particular, the author emphasizes the obligation to consent to the exercise of reproductive rights in the family, based on the freedom of reproductive choice. Furthermore, the obligation to consent to the use of assisted reproductive technologies is considered. The author notes that such consent should be given in writing, based on the principles of patient's voluntary and awareness of all details of the relevant procedures.

In addition, a separate type of legal obligations that exist in the field of reproduction is the obligations of health care facilities and health professionals for the using assisted reproductive technologies. Herewith, it is noted that medical institutions must meet certain requirements, as well as they have obligations for the providing of medical care. In the context of the above, the legal regulation of the requirements for persons to whom the relevant technologies can be applied in the legislation of some countries is considered. Attention is also focused on the observance of medical secrecy by medical staff and possible cases of its disclosure.

At the same time, the author considers the obligation to give the consent of the deceased to posthumous reproduction, which is the possibility of conceiving and giving birth to a child after the death of one of the parents. It is noted that in most countries of the world this practice is currently prohibited, but in the countries where posthumous reproduction is allowed, the key role is played by the clearly proven will of the deceased.

Finally, the author states that the identifying and analysis of legal obligations in the light of reproductive human rights has shown, on the one hand, the completeness of the relevant category of rights, on the other – the complexity of their implementation. The definition of such legal obligations demonstrates the importance of a responsible approach to the exercise of reproductive rights, as it involves taking into account various aspects in order to fully and effectively ensure the persons' ability to realize their rights.

Key words: obligation, artificial reproduction, reproductive health, posthumous reproduction.